

Verslag Blue Shield Symposium, 17 december 2004

In 2005 richt het Prins Claus Fonds (PCF), in nauwe samenwerking met The International Committee of the Blue Shield (ICBS), een aparte stichting op ter bescherming van cultureel erfgoed in nood. Cultural Emergency Response (CER), dat als programma van het PCF in 2003 startte, ontvangt een jaarbudget van €100.000,- van het Prins Clausfonds. Het ICBS draagt jaarlijks €20.000,- bij.

Dit zei **Marlous Willemsen**, beleidsmedewerker van het PCF en secretaris van de nieuwe stichting, tijdens het goed bezochte symposium van Blue Shield Nederland op 17 december in het Instituut Collectie Nederland in Amsterdam.

Het project 'Cultural Emergency Response' werd in september 2003 in het leven geroepen na de vernietiging van bibliotheken en het leegroven van musea als gevolg van de machtswisseling in Irak. Daarbij liep ondermeer de Centrale Bibliotheek van de Universiteit van Bagdad ernstige schade op. Het PCF besloot 'Cultural Emergency Response' op te richten en met een bedrag van €25.000 te hulp te schieten. Het geld werd besteed aan de herinrichting van de leeszaal, met onder meer airconditioning-units en computers.

Niet lang daarna werd de stad Bam in Zuid-Iran getroffen door een aardbeving. De citadel - een 2000 jaar oude leemconstructie en prachtig voorbeeld van *earthen architecture* - liep daarbij enorme schade op. Na de ramp was het van groot belang om historisch materiaal (zoals kaarten en luchtfoto's) te redden om de reconstructie en restauratie van de versterkte stad mogelijk te maken. CER schonk €25.000 voor de redding van het archief en de documentatie van de situatie na de calamiteit.

CER is ook actief in Noord-Marokko. Tijdens de aardbeving van 24 februari j.l. werd de dertiende-eeuwse moskee van Mestassa ernstig beschadigd. De moskee is van cultuurhistorisch belang omdat het gebouwd is in een populaire versie van de 'Merinidische bouwstijl'. De Meriniden vormden een Berberdynastie, een aspect dat van betekenis is voor de overwegend Berberse bevolking in de getroffen regio. Het Prins Claus Fonds stelde wederom €25.000 beschikbaar aan de gemeenschap van Mestassa. De moskee is door verschillende aardbevingen in plaats van aan de rivier midden in de rivierbedding terecht gekomen. De CER-middelen zijn bedoeld voor de versterking van een dam en de aanleg van een dijk. Verder worden scheuren in de buitenmuren hersteld en leggen de mensen uit Mestassa de tuin van de moskee opnieuw aan.

Onlangs verzorgde CER ook de reparatie van het dak van de Grieks-orthodoxe kerk in Nablus op de Westelijke Jordanoever en de restauratie van het parket en de vernieuwing van de vloerbedekking van de National Gallery in Kingston (Jamaica), nadat orkaan Ivan enorme waterschade in het museum had aangericht.

Willemsen benadrukte dat het Cultural Emergency Response niet alleen hulp biedt na grote en mediagenieke rampen. CER kent, net als het Prins Claus Fonds, een engagement voor onderbelichte, gemarginaliseerde of kansarme *zones of silence*. Acties worden ondernomen in de overtuiging dat hulp niet alleen belangrijk is in financiële zin, maar ook om solidariteit te betuigen met mensen die het slachtoffer zijn van een ramp. Bij de identificatie van acties is het netwerk van het Prins Clausfonds en de ICBS instrumenteel en wordt samengewerkt met UNESCO en met iedereen die lokaal of internationaal van dienst kan zijn.

Twee andere gastsprekers op het symposium gingen nader in op de situatie in Irak.

Usam Ghaidan, die als restauratie-architect jarenlang vertegenwoordiger was van de UNESCO in Irak en die zich als Irakees nog steeds zeer betrokken voelt bij de ontwikkelingen, schetste een somber beeld van het effect dat jaren van dictatuur en de recente machtsomwenteling op de cultuur heeft gehad. Musea zijn massaal geplunderd,

archeologische sites worden nog dagelijks leeggeroofd, er ontbreekt bewaking en er is nauwelijks water of electriciteit: 'the Birthplace of Humanity is a country in distress'. Met een indrukwekkende diaserie van situaties waarbij cultureel erfgoed vernield was, illustreerde hij zijn verhaal.

Vooraf de beelden van leeggeroofde archeologische sites in Umma en Isin (Noord-Babylonië) en het geplunderde Nationale Museum van Bagdad waren bloedstollend.

Ghaidan hield vervolgens een pleidooi om de illegale handel van geroofd kunstgoed tegen te houden in Westerse landen. De oplossing voor het probleem ligt eerder bij de afnemer, dan bij de aanbieder. Zolang er mensen of instellingen zijn die deze kunst afnemen blijft het probleem bestaan. Handelaren en musea zouden veel zwaarder gestraft moeten worden als gesignaleerd wordt dat ze onrechtmatig verkregen voorwerpen aankopen. Meer informatie hierover verschaffen in Westerse landen is heel erg belangrijk.

Naar aanleiding van dit betoog vroeg Jos van Beurden (voorzitter van het Leiden Netwerk) welke rol is weggelegd voor de lokale bevolking bij het beschermen van de archeologische sites. Ghaidan bevestigde dat de UNESCO wel degelijk projecten uitvoert met behulp van de plaatselijke bevolking.

Als tweede Irak-expert voerde **René Teygeler** het woord.

Majoor René Teygeler van de afdeling Cultural Affairs van CIMIC (Civil Military Co-operation) werd geïntroduceerd door Luitenant Kolonel Joris Kila, de netwerkmanager van CIMIC Cultural Affairs, die tevens een korte uitleg gaf over de mogelijkheden van civiel - militaire samenwerking op het terrein van cultureel erfgoed.

Teygeler - van huis uit zelfstandig expert op het gebied van cultureel erfgoed - is als reserve-officier uit het 'CIMIC-specialisten-bestand' gehaald en door het Ministerie van Defensie als zogenaamde *augmentee* naar Irak uitgezonden. Het betrof hier een bilateraal verzoek om specialistische steun. Vanuit Nederland kon hij geld en goederen meenemen van ICOM-Nederland (uit het Nederlandse Blue Shield-fonds), de Koninklijke Bibliotheek, IFLA en ECPA. Sinds juli 2004 is hij werkzaam als senior-adviseur cultuur voor het Irakese Ministerie van Cultuur en de Ambassade van de VS in Bagdad. De afgelopen weken was hij met kerstreces in Nederland.

Teygeler schetste de ingewikkelde diplomatieke positie waarin hij zich bevindt. Als vertegenwoordiger van de Verenigde Staten is het bijvoorbeeld onmogelijk om contact op te nemen met Arabische landen. Ook lukt het niet altijd om met andere Europese landen samen te werken. Soms geldt in die landen het verbod om contact te hebben met de coalitie.

Bescherming van cultureel erfgoed, zoals de archeologische site Babylon, kan alleen goed gebeuren als met alle betrokken partijen uitvoerig overlegd en onderhandeld wordt, zoals met ambassadeurs van betrokken landen, diverse legercommandanten en representanten van de Irakese regering.

Helaas heeft Teygeler moeten constateren dat ook de coalitietroepen schade aan het archeologische gebied hebben toegebracht. Zo werden o.a. grote stukken grond geëffend en een helikopterlandingsplaats aangelegd. Maar, zo constateert hij, enorme schade is *ook* tijdens het regiem van Saddam Hussein aangericht. *Rücksichtslos* werd de grond voor het gereconstrueerde Griekse theater verstevigd met beton en op de oude ruïnes liet Saddam reconstructies bouwen ongeacht de gevolgen voor de originele fundamenten.

Maar ook nu gaan de vernielingen en plunderingen gewoon door.

Teygeler ziet als belangrijkste positief resultaat van zijn verblijf in Irak dat hij een cruciale bijdrage geleverd heeft aan de overdracht van de ruïnes van Babylon aan de Irakese regering. Andere wapenfeiten zijn: de bescherming van de Imam Ali-moskee in Najaf en het redden van het Ottomaanse archief in de Nationale Bibliotheek van Bagdad. Overigens heeft de

UNESCO ook hulpprojecten opgezet om de Nationale Bibliotheek te helpen. Belangrijk daarbij is een goede samenwerking met de State Board of Antiquities and Heritage in Irak. Plannen en ideeën zijn er genoeg, maar de praktische uitvoering vormt een groot probleem: het land is nog steeds erg onveilig, transport kan alleen in konvooi plaatsvinden en de infrastructuur (telefoon, water en electriciteit) is zeer gebrekkig. Samenwerking met militairen blijkt noodzakelijk te zijn om iets voor elkaar te krijgen. Het is moeilijk om niet cynisch te worden: de corruptie is groot, rond de verkiezingen in januari worden weer veel aanslagen verwacht en de culturele hulp die verleend wordt is een druppel op de gloeiende plaat. Toch is Teygeler blij met de bereikte resultaten. Hij constateert ook dat er een jonge generatie Irakezen zeer betrokken is en enthousiast meehelpt bij de reddingswerkzaamheden. Het beschermen van cultureel erfgoed helpt het land bovendien bij de opbouw van de eigen culturele identiteit. Momenteel loopt een verzoek van de Irakese minister van cultuur aan Nederland om nog een drietal gemilitariseerde experts te zenden.

In aansluiting op de internationale projecten van het Prins Clausfonds, UNESCO, Blue Shield en CIMIC, benadrukte **Sabine Gimbrère**, senior beleidsadviseur internationaal beleid bij de Directie Cultureel Erfgoed van het Ministerie van OCW, nog een keer het belang van de ratificatie van internationale verdragen met betrekking tot de teruggave van illegaal verworven cultuurgoederen. Goed nieuws is dat in Nederland minister Donner van Justitie en staatssecretaris Van der Laan van OCW in een brief van 19 juli j.l. aan de Tweede Kamer beloofd hebben het UNESCO-verdrag van 1970 te ratificeren waarbij de teruggave van illegaal verworven roerend cultuurgoed wettelijk mogelijk wordt gemaakt. Het Unidroit-verdrag uit 1995 wordt niet geratificeerd omdat dat te veel zou ingrijpen in de Nederlandse rechtsorde en tot overbelasting van de rechterlijke macht in Nederland zou leiden. Met nieuwe wetgeving wordt het voortaan in veel gevallen mogelijk om de bezitter van illegaal verhandelde of gestolen cultuurgoederen te verplichten het voorwerp terug te geven aan de wettelijke eigenaar, zelfs als de huidige bezitter te goeder trouw gehandeld heeft. De wetgeving ter implementatie van het UNESCO-verdrag is voor 2005 voorzien. Momenteel wordt ook het Eerste Protocol bij het 1954 Verdrag van Den Haag in Nederlandse wetgeving geïmplementeerd. Weliswaar is Nederland bij dat verdrag sinds 1958 partij, maar het was nimmer omgezet in nationale wetgeving. Daardoor kon Nederland niet aan zijn verdragsverplichtingen voldoen.

Daarbij gaf zij het volgende voorbeeld. Een echtpaar uit Rotterdam bezit twee iconen uit een Grieks-orthodoxe kerk op Cyprus. Cyprus vroeg het Ministerie van Buitenlandse Zaken om teruggave van de gestolen objecten. Omdat Nederland het Eerste Haagse Protocol niet heeft omgezet in Nederlands recht, moest Nederland een negatief antwoord naar Cyprus sturen. Vanaf volgend jaar, als de wetgeving is gewijzigd, zouden dergelijke voorwerpen wel geretourneerd moeten worden.

Het is een goede zaak dat in de voorziene implementatie van de wetten een strafbepaling wordt opgenomen die het handelen in gestolen cultuurgoederen strafbaar maakt. Notoire handelaren van illegaal verworven cultuurgoederen kunnen dan ook strafrechtelijk aangepakt worden.

Na de pauze kwamen onderwerpen met betrekking tot bescherming van cultureel erfgoed tijdens rampen binnen Europa aan bod.

Ton Cremers, directeur van het 'Museum Security Network' en internationaal specialist op het gebied van beveiliging in musea, bibliotheken en archieven, vertelde over één van de meest recente rampen waarbij cultureel erfgoed vernield werd, de brand in de Anna-Amalia bibliotheek in Weimar in voormalig Oost-Duitsland.

Met de spreuk 'Grab für 900.000 Bücher' organiseerde de bibliotheek begin 2000 nog een sponsoractie voor de renovatie van het gebouw. Deze slogan kreeg achteraf een nare bijklank toen in september een grote brand woedde in de rococozaal en de zolder van de achttiende-eeuwse bibliotheek. De kostbare muziekbibliotheek van Anna Amalia ging daarbij geheel in vlammen op. Bij de brand gingen ruim 50.000 boeken verloren (11% van het totale bezit) en 62.000 boeken werden beschadigd door vuur of water. De beschadigde werken werden ingevroren en naar Leipzig vervoerd.

Ton Cremers noemde een paar vermeldenswaardige feiten: de brandweer was binnen vijf minuten na het brandalarm (om 20.31 uur) ter plekke aanwezig. Onmiddellijk werd de *Notfall*-hulp ingezet en begon de evacuatie van de boeken. Toen het te gevaarlijk werd, moest het pand geëvacueerd worden. De brandweer moest vervolgens blusschuim gebruiken toen met water niet genoeg effect werd bereikt. Wat jammer was omdat blusschuim nadelige effecten kan hebben op papier. Ondertussen redde de directeur van de bibliotheek, met gevaar voor eigen leven, de zeldzame Lutherbijbel. Een uur daarna was de brand onder controle (om 23.30 uur). Opvallend was dat de brandweer zeer goed samenwerkte met de bibliotheekmedewerkers en het gebouw heel erg goed kende.

Daar zouden de Nederlandse musea en bibliotheken, wat preventie betreft, nog een voorbeeld aan kunnen nemen. Hij klaagde over het feit dat in Nederland de medewerkers van archieven, bibliotheken en musea moeilijk bereikbaar zijn als er snel hulp geboden moet worden. Na de ramp in Weimar ving hij bij verschillende instanties bot. Hij pleitte ook voor een betere bereikbaarheid van Blue Shield Nederland.

Gerrit de Bruin, hoofd onderzoek van het Nationaal Archief, was projectleider bij het door Blue Shield Nederland geïnitieerde hulpprogramma voor Tsjechische musea bij de watersnoodramp in augustus 2002. Dankzij subsidie van het Ministerie van OCW konden een gas-vacuümdeur en verschillende vriesdrogers aangeschaft worden, waarbij papier geconserveerd kon worden. Hij vertelde hoe medewerkers van het Nationaal Archief verschillende keren naar Tsjechië reisden om het project in werking te zetten. Aanvankelijk kwam de hulpactie langzaam op gang. De musea werkten niet samen en de coördinatie van het project moest naar het kabinetsniveau getild worden om uiteindelijk gerealiseerd te kunnen worden. Ook kostte het veel tijd om de apparatuur (o.a. vanuit Polen) naar Tsjechië te krijgen. Inmiddels is 2000 kubieke meters papier ingevroren.

De Anna Amalia-bibliotheek in Weimar heeft geprofiteerd van de ervaringen uit Tsjechië. Tsjechië op zijn beurt had weer nuttig gebruik kunnen maken van de expertise, opgebouwd na de watersnood in Polen een paar jaar voordat de Moldau buiten haar oevers trad.

Zo wordt de ene ramp een bron van kennis voor een volgende ramp.

Ook in Nederland wordt nagedacht over rampen die ons erfgoed kunnen teisteren.

Een goed voorbeeld van een rampenpreventie-project is de zogenaamde 'Haagse pilot', waaraan 19 Haagse culturele instellingen meewerken. Centraal in het plan staat een ontruimingsplan per instelling en een inventarisatie van de meerwaarde van de samenwerking. Het 'Haagse Culturele Preventienetwerk', waarvan gedurende de komende twee jaar de coördinatie bij het Nationaal Archief berust (bij Bihanne Wassink als 'adviseur calamiteiten'), houdt ook intensief contact met politie en brandweer. De rampenplannen worden door de brandweer op hun functionaliteit getoetst.

Dit project, dat door het Instituut Collectie Nederland geïnitieerd is, krijgt navolging in Delft en Leiden.

Uiteindelijk moet dit project, zo legde Antoinette Visser van het ICN tijdens de discussie uit, zich als een inktvlek door Nederland verspreiden. Samen met het Landelijk Contact Museumconsulenten wordt per provincie een eigen netwerk van culturele instellingen opgezet en een plan voor integrale veiligheidszorg gemaakt.

Wat het leger voor culturele instellingen kan betekenen als er een ramp gebeurt, werd vervolgens aan de orde gesteld door **Robèrt Gooren**, hoofd van de Sectie Cultuurhistorische Achtergronden en Informatie (CAI) bij de Koninklijke Landmacht. De sectie CAI is in eerste instantie gericht op vredesmissies. Er worden cursussen verzorgd voor soldaten over de cultuur, godsdienst, gewoonten en gebruiken in het land waarnaar men wordt uitgezonden. Ook brengt men advies uit over 'cultuurgevoelige onderwerpen' bij vredesoperaties en de implementatie van het internationale vredesrecht.

Als er in Nederland een ramp uitbreekt, kan deze eenheid een rol spelen bij calamiteiten. Bij het Verdrag van Den Haag in 1954 werd vastgelegd dat strijdkrachten eerbied moeten hebben voor de cultuur en het cultureel erfgoed van volkeren.

Gooren raadt het culturele veld aan om bij een ramp onmiddellijk twee acties te ondernemen. Ten eerste, door langs de officiële kanalen een verzoek in te dienen voor militaire bijstand. Dit betekent dat via de burgemeester, de Minister van Binnenlandse zaken en de Minister van Defensie, het hoofdkwartier van de Koninklijke Landmacht de eventuele militaire bijstand gaat coördineren. Ten tweede kan er direct contact worden opgenomen met de sectie CAI. De cultuurbeschermingsofficieren van de sectie kunnen meteen worden ingezet als tussenpersoon en adviseur van de regionale militaire commandanten (informatie daarover is bij R. Gooren te verkrijgen onder email: rhe.gooren@mindef.nl).

Gooren wijst er echter met nadruk op dat musea zelf veel meer aandacht voor veiligheidszorg zouden moeten hebben. Zij moeten zelf contacten leggen met militaire commandanten en hun staf in de eigen regio. Verder zou het handig zijn als het veld op basis van 'cultuurwaardenonderzoek' prioriteiten stelt over welk erfgoed als eerste gered moet worden bij noodsituaties.

Ook zou het erg praktisch zijn als het veld een database opstelt, waarvan alle hulpdiensten gebruik zouden kunnen maken. Gerrit de Bruin wees daar ook al op en noemde het database-programma 'Telebrains' van TNO als uitermate geschikt voor dit doel.

Ter afsluiting van de bijeenkomst zorgde **Rob Crèvecoeur**, stafmedewerker van het ICN voor een vrolijke uitsmijter waarbij hij, aan de hand van het voorbeeld van de bescherming van de 'Goudse glazen', middeleeuwse glas-in-lood ramen van de Sint Janskerk in Gouda, uitlegde wat Blue Shield in de praktijk betekent en hoe Blue Shield-acties (*avant la lettre*) sinds de zestiende eeuw met succes worden toegepast. Door slimme beslissingen van parochie, gemeente of brandweer op het juiste moment wisten de glazen vensters in de loop der tijden vele rampen te doorstaan.

Blue Shield Nederland dankt hierbij de dagvoorzitter Holger de Kat, het ICN (met name Antoinette Visser en Jaques Spelde) voor de gastvrijheid en de sprekers voor hun bijdrage aan een succesvol symposium. We nemen de opmerking van Jos van Beurden ter harte dat we een volgende keer meer tijd moeten uittrekken voor discussie en verdieping van bepaalde thema's.

Namens het bestuur, Marie Christine van der Sman, voorzitter

Er is op het secretariaat een beperkt aantal UNESCO-brochures beschikbaar van: 'Iraq. Salvage the cultural heritage of Iraq.' Op te vragen bij Theo Vermeulen, secretaris van Blue Shield Nederland. (theo.vermeulen@kb.nl)